

Мирослава Гурик
(Тернопіль, Україна)

ВНЕСОК БОГДАНА ЛЕПКОГО У СПРАВУ ПЕРЕВИДАННЯ “ІСТОРІЇ УКРАЇНИ – РУСІ” М. АРКАСА.

“Нам треба бути українськими
націоналістами, щоб не стати рабами”.

Богдан Лепкий.

Богдан Лепкий – визначний український культурно-просвітній та громадсько-політичний діяч, наукова діяльність якого тісно пов’язана з просвітньою працею в напрямку формування національної свідомості народу, в основі якої ідея Української Самостійної Соборної Держави. “Така свідомість національна, – писав діяч, – дає нації тую ідеальну силу, якою вона може відстоювати власну незалежність та йти шляхом поступу з іншими народами” [2, 54].

Метою нашої студії є аналіз наукового внеску Б. Лепкого у справу перевидання “Історії України – Русі” М. Аркаса з точки зору методології історичного пізнання.

Перше видання історичної праці Миколи Аркаса побачило світ у 1908 р. в Петербурзі, в друкарні товариства “Общественная Польза”, завдяки старанням відомого громадського діяча, письменника В. Доманицького [6, 11]. Вартий уваги той факт, що “Історія України – Русі”, яку “писав батько для сина, щоб навчити його минушини рідного народу й розпалити в нім любов до рідної землі і до її долі”, вийшла накладом у 7000 примірників і розійшлась протягом кількох місяців [6, 11]. Б. Лепкий у передмові до другого видання праці М. Аркаса із захопленням стверджував, що жодна книга до цього часу не мала такого успіху серед українського читача. Саме усвідомлення Аркасом

того, що книга є нагальною, “щоб вона не тільки вчила, але й заохочувала до науки історії рідного краю”, зумовило підготовку другого видання [6, 11].

Справу другого видання названої праці було доручено теж В. Доманицькому, котрий у 1909 р. залучив до цього Б. Лепкого разом із В. Липинським, О. Куриласом, Г. Хоткевичом та іншими молодими патріотами. За свідченням самого Б. Лепкого, друге видання було доповнене “численними новими ілюстраціями, новими мапами...”, а також “8 портретами найбільших українських мужів” [3, 283]. Власне Б. Лепкий здійснював основну корекцію книги, оскільки на той час не було в живих вже ні автора книги (М. Аркас помер 13.03.1909 р.), ні редактора В. Доманицького (10.09.1910 р.). Своєрідними рецензентами “Історії України – Русі” виступили історики В. Липинський і М. Левицький, яких Б. Лепкий запросив до співпраці. Завдяки спільним зусиллям цих науковців і пані Аркас, яка “не жалувала ні труду ні грошей, щоб тільки працю незабутнього мужа видати в новому виданню”, книга з’явилася на світ у Кракові 1912 р., обсягом 424 сторінки [6, 14].

Найбільш подвижницька діяльність Б. Лепкого розвинулася під час підготовки третього видання праці М. Аркаса, яке письменник самостійно впорядкував і видав на еміграції. У третьому виданні Б. Лепкий вмістив передмови до першого і другого, статтю про автора праці. Важливо відзначити, що обсяг книги зріс до 667 сторінок, як за рахунок тексту, написаного Б. Лепким, так і завдяки розміщених ним фото. “Історія України – Русі” вийшла 1920 р. у видавництві “Українська накладня”, що було засноване українськими емігрантами в Німеччині для популяризації творів українських письменників, а також праць науковців-істориків.

Науковий внесок Б. Лепкого як історика-початківця вимагає аналізу, як з точки зору історичної об’єктивності, так із огляду на оригінальність подачі матеріалу, і зроблених ним висновків. Важливо, що основою наукового пізнання є два рівні – емпіричний і теоретичний, які й були задіяні Б. Лепким для висвітлення історичного матеріалу. Перший рівень відбиває світобачення і відчуття автора, який був свідком епохи, в якій він органічно перебував і зумів

описати. Другий – ґрунтується на раціональній обробці ним емпіричних даних, синтезі сукупності джерел в подіях і явищах, що висвітлюється у ґрунтовних висновках Лепкого-історика.

Об'єктом історичного пізнання вченого є політичне, соціально-економічне і духовне становище українських земель в складі Російської й Австро-Угорської імперії на початку ХХ ст. Історичний час, який описує автор, охоплює період від 1906 р. – часу скликання Першої Державної Думи в Росії – до 1921 р. – періоду завершення національно-визвольних змагань в Радянській Україні.

Б. Лепкий, аналізуючи один із найскладніших періодів в історії України, послідовно й наполегливо проводить принцип історизму при поясненні й оцінці кожного суспільного явища, що є запорукою об'єктивного відображення дійсності. Він намагається також користуватися всім понятійно-категоріальним апаратом, який виробила історична наука, що дозволили йому подати матеріал не тенденційно, а реально і об'єктивно.

Доробок Б. Лепкого має загальну назву “Державна Дума”, хоча по суті своїй містить декілька складових, які охоплюють об'ємний період в житті України впродовж 1906–1921 рр. Проте аналіз наукової праці чітко показує, що автор розумів під діяльність Державної Думи – початок нового парламентського етапу в житті Російської імперії, і України зокрема. Адже, “в обох Думах, як і в Комісії, що скликана була у 1767 році цариця Катерина, українські послы висловили таке саме бажання автономії для рідного краю...” [4, 644-645]. Науковець дає аналіз просвітницької діяльності української громади в обох Думах і показує, що саме просвітництво українського народу є головним і першим завданням української інтелігенції на шляху до побудови самостійної України.

Б. Лепкий зацентрував увагу і на поширенні мережі товариств “Просвіта”, що стало можливим після виходу царського маніфесту 17 жовтня 1905 р.. Він розумів, що праця “їх свята й велика”, а завдання – “ширити самосвідомість серед Українського люду” [4, 646].

Письменник глибоко усвідомлював, що царський маніфест проголосив лише громадянські свободи, але “не давав властиво ніяких гарантій свободного національного розвитку” [4, 646]. Б. Лепкий розумів, що політичні права, які отримали народи Російської імперії не завдяки “конституції” чи спланованій державній політиці, а через “безладдя й ослаблення державного централізованого апарату” внаслідок поразки Росії у війні з Японією і першій Російській революції [4, 647].

Б. Лепкий, аналізуючи царський універсал для губернаторів (1910 р.), показав його політичні наслідки для України. Згідно з цим документом, українці оголошувались “іногородцями”, яким заборонялось створювати будь-які товариства, клуби, драматичні гуртки, видавати газети рідною мовою. Письменник наголошував на тому, що імперська влада у своєму ставленні до України керувалась лише шовіністичними настроями. З цього приводу, Б.Лепкий навів цитату із документів Полтавського “Губернського Присутствія”: “Малоросія становить собою частину однієї великої російської держави і про розбудження національно-політичної свідомості малоруського народу у цей мент не може бути й мови” [4, 647].

Б. Лепкий розумів, що політика подвійних стандартів, яку Російська імперія проводила стосовно України, ставила за мету знищити будь-які паростки національної свідомості, яка тільки почала зароджуватись в українців, застосовуючи при цьому “добре випробовані способи гніту та поневолення, не жахаючись ні терору, ні брехні, ні крутійства” [4, 648]. Для розкриття цієї теми дослідник аналізує зміст митної угоди Росії з Австрією від 1 березня 1916 р., яка встановила порядок безмитного перевезення до Росії всіх книг, крім тих, що надруковані російською мовою. На останні було накладено високе мито – “17 рублів з пуда”, себто рубель від одного кіля [4, 648]. Цікаво, що до них було прирівняно й галицькі українські книжки, “бо це мовляв те саме, що й російські”, що ніяк не торкнулось, в свою чергу, галицьких москвофільських видань [4, 649]. Б. Лепкий об’єктивно зауважив, що така політика російських урядових кіл була спрямована на те, щоб

“спинити книжкове об’єднання двох українських територій, перерізаних кордоном” [4, 648].

Б. Лепкий, не будучи професійним істориком, зумів достатньо точно оцінити політичну ситуацію в Європі на початку XX ст. щодо українського питання, яке, як виявилось, стало наріжним каменем підготовки Росії до нової війни. Письменник чітко назвав причини, які спонукали Російську імперію до війни за переділ сфер впливу в Європі, пов’язуючи з цим й зростаючий антиукраїнський рух, що поширився в Росії після розпуску II Державної Думи у 1907 р.. По-перше, це прагнення Росії “затерти спомин ганебного погрому... у війні з Японією” [4, С.649]. По-друге, боротьба за розширення підвладної території, а саме: “...визволення під’яремної Русі, себто Галицької України, відібрання від турків св. Софії у Царгороді”, що означало, фактично “об’єднання усієї Руської території під рукою єдинодержавного Царя” [4, 649]. Наступне, це намагання розгромити революційний рух і, у підсумку, “замкнути уста цій частині Українського народу, що у конституційній Галичині могла свobodно розвивати самостійницьку українську ідею” [4, 649].

Дослідник, намагаючись показати всю суть російської політики стосовно українців, детально перераховує заборони і репресії, з якими зіткнувся український національний рух під час столипінської реакції. Українців “охрещено” мазепинцями і проти них спрямовано цілу низку заходів, а саме: закриття товариств, заборона на проведення концертів, театральних вистав, вшанування пам’яті Т. Шевченка; конфіскація газет, книг, арешти, заборона читати українські книги і часописи в школах, відвідувати українські театри, концерти, і взагалі вживати слова “Україна”, “український”. Ці антиукраїнські акції свідчать про одне, на думку Б. Лепкого, що “російська конституція перемінювалась у скандальне шахрайство, в безпримірне політичне фарисейство” [4, 650].

Вся глибина антиукраїнської істерії, в основі якої лежала валуєвська теза: “України не було, нема, й бути не може!”, відображена в рапорті Російського міністерства внутрішніх справ Сенатові (1911 р.), який поданий

Б. Лепким у повному обсязі. Російські посіпаки відкрито визнають, що “Велика, Біла і Мала Росія і походженням і мовою мусять творити цілість”, із огляду на це, починаючи з XVII ст. російський уряд відкрито поборює український рух, який ставить за мету “відродити давню Україну й улаштувати малоруський край на автономних, національно-територіальних основах...” [4, 650]. Наступна теза, яка викликала у Б. Лепкого неприховане обурення, стверджує, що “після добровільної (!) злуки України з Росією рух цей, не маючи під ногами твердого ґрунту й історичних начал втратив свою силу, уступив місце природньому з’єдиненню споріднених й близьких до себе Славян, а задержався тільки серед окремих непримиренних кругів малоруського населення” [4, 650]. Письменник глибоко усвідомлював, що так звана “добровільна злука України з Росією” не має під собою історичного підґрунтя, що підтверджують, як історичні джерела, так і дослідження сучасних українських істориків. Зокрема, відома дослідниця українського козацтва О. Апанович стверджує, що Б. Хмельницький ще з 1648 р. звертався до Московської держави з проханням допомогти Україні в боротьбі з польською шляхтою, вимагаючи, таким чином, укладення військового договору. Український гетьман навіть погрожував Москві у випадку відмови від військової допомоги: “Іду я війною тут же на Московську державу...” [1, 8]. І сучасні українські історики, зокрема М. Лазарович, аналізуючи зміст угоди, вважають, що вона зафіксувала укладення конфедеративного союзу, спрямованого проти Польщі, в основі якого юридичне визнання Української державності з усіма її атрибутами та козацьким устроєм [5, 183-184]. Б. Лепкий, зі свого боку, аналізуючи козацьку добу в історії України, дійшов висновку, що втрата державності після Переяславської ради стала можливою не через несприятливі зовнішні обставини, а внаслідок внутрішніх протиріч “...коли б не ми самі, коли б не всілякі Пушкарі, Цицюри, Кочубеї та тільки інших, може і хоробрих, і не найгірших людей, але засліплених егоїзмом, жадобою власного добра і значіння, затуманених хитрощами московськими, або принаджених, як птах до сонця, царськими

дарунками. Вони то лягли колодками непрохідними в тім поході, який з напругом сил вели наші Виговські, Богуни, Мазепи, а на якого прапорі була виписана “Самостійна Україна”” [2, 41]. Богдан Лепкий виступав проти так званої “спорідненості слов’ян”, про яку йдеться у названому рапорті. Так, у своєму листі до О. Барвінського від 22.04.1908 р. митець писав: “...Каже Погодін, що ми до москалів дуже близькі, зі всіх слав’ян найближчі, та якраз в тій близькості велика небезпека. Ви, мовляв, такі нам близькі, що ніякої різниці між нами нема. Значиться, чи б’ють, чи цілують, чи цілують, а все для нас виходить болючо. Тому найкраще держатися здалека” [2, 40].

Подальший зміст рапорту свідчить про цінність слів Б. Лепкого. Так, російські шовіністи називають українців сепаратистами, які своєю культурно-просвітницькою діяльністю сприяють відродженню “сепаратистського стремління” як в Галичині, так і в підросійській Україні [4, 651]. У підсумку в згаданому документі стверджується, що український рух як явище одночасно національне і політичне є штучним, і, відповідно, потребує повного “усунення ... серед цілком одноплемінних народностей” [4, 651].

Дослідник цілком слушно робить висновок, що даний рапорт свідчить про деспотичне ставлення російських урядових кіл до українського народу, які керуються при цьому сфальсифікованим уявленням про “кровну спорідненість славян” і, звідси, “штучний український рух”, який необхідно знищити при зародженні [4, 651].

Б. Лепкий, вдаючись до аналізу форм і змісту антиукраїнської політики російського царату, робить важливий історичний висновок про те, що власне “самі москалі завдавали таким чином смертельний удар федеративним змаганням українських гуртків, провокуючи самостійницький рух, як одну лінію, по котрій українсьтво може дійти до свободи і до кращої долі” [4, 651]. Ця теза свідчить про національно-патріотичний світогляд Б. Лепкого, в основі якого – оптимістична віра в самостійну соборну Україну. Хоча, вчений був позапартійною людиною, тут він схиляється до самостійницького напрямку в

українській політичній думці, що вигідно вирізняє його з поміж сучасних йому провідних українських політиків-федералістів.

Досить детально і переконливо Б. Лепкий проаналізував політичне, соціально-економічне і культурне становище Галичини на початок ХХ ст. Дослідник підкреслив тісний взаємозв'язок між посиленням антиукраїнських репресій в Росії і зростанням “енергії українського руху в Галичині” [4, 652]. Російський уряд активно збирався на підтримку москвофілів в Галичині, тому українські діячі ставили собі подвійне завдання, в основі якого “не тільки ширити просвіту, але відбивати напади ворогів української ідеї головно “вшехполяків” та москвофілів” [4, 652].

Політичне становище в Галичині, на думку Б. Лепкого, давало привід для оптимізму представників українського руху, адже у 1906 р. в Австро-Угорщині було проведено парламентську виборчу реформу, згідно з якою українці отримали право на національну автономію. У 1914 р. був укладений закон про переформатування Львівського сейму, який “забезпечував українцям два послы” [4, 654].

Б. Лепкий стверджував, що цей політичний рух в Галичині “виріс на просвітній роботі”. Адже львівська “Просвіта” за 50 років свого існування видрукувала 445 книг, заснувала більш як 2 тис. читалень та згуртувала в них біля 150 тис. членів [4, 654]. Крім “Просвіти” активними сподвижниками української ідеї були “Краєвий Шкільний Союз” і “Педагогічне товариство”, які опікувались українською освітою. Піднесенню української свідомості сприяла й об'ємна книговидавнича діяльність науковців О. Барвінського, С. Стоцького, В. Левицького, М. Кордуби і ін.. Активною науковою роботою займалось Наукове товариство ім. Шевченка, яке, на думку Б. Лепкого, завдяки зусиллям О. Барвінського, О. Кониського, а пізніше М. Грушевського, І. Франка, “розвивається до розмірів академії наук, хоча цього титулу ніяк не може від держави добитися” [4, 654].

Богдан Лепкий високо оцінив культурно-сподвижницьку діяльність греко-католицького митрополита графа Андрея Шептицького, який, за його

словами, “стає другим Петром Могилою”, засновує бібліотеку в Станіславові, інститут для дяків у Львові, утримує за свій рахунок клініку та створює “Національний музей” у Львові, де рятує від знищення “кращі пам’ятники нашої культури: образи, різьби, тканини, одіж, книги, грамоти, гетьманські універсали” [4, 655].

Велика увага в доробку Б. Лепкого приділена діяльності економічних установ у Галичині, які сприяли зростанню господарської ініціативи й економічної просвіти серед селян, а також позбавляли їх “економічної залежності від чужинців” [4, 655]. Лепкий із захопленням відзначав потужний розвиток кооперативного руху в Галичині, на чолі якого “стояв Краєвий Кредитовий Союз”, який “об’єднував більше тисячі подібних установ” [4, 656]. Значні заслуги, на думку дослідника, у розвитку економічної науки мали Є. Олесницький, Є. Войнаровський, В. Нагірний, Л. Кульчицький, С. Федак, А. Шептицький та інші.

У своїй історичній праці Б. Лепкий свідомо відводить значне місце аналізу спортивно-протипожежному руху в Галичині у формі сокільсько-січових товариств, які на його думку, повинні були стати фундаментом української військової сили у Першій світовій війні. Діяльність “Січей” і “Соколів” була спрямована на фізичний та духовний розвиток молоді, мала за мету “розбуджувати потребу гуртової боротьби й національної карності” [4, 661].

Важливо, що сам письменник разом з іншими діячами стояв біля витоків товариства “Галицькі Соколи”, перші загальні збори якого відбулися у 1892 р. у Львові. Саме “Січі” і “Соколи”, за Лепким, “були цим корінням з якого виросло Українське Січове Стрілецтво” [4, 661].

За свідченням дослідниці спадщини митця Н. Білик, саме Б. Лепкий був сподвижником ідеї творення Українських Січових Стрільців: “Колискою українського стрілецтва, опроміненою романтикою непосильного збройного зриву була хата Лепких при вулиці Зеленій в Кракові” [2, 46]. У домі Лепких активно обговорювались питання створення українських військових

формувань, в організації яких у 1914 р. брав безпосередню участь брат діяча, Левко Лепкий [2, 46]. Цей факт підтверджує й сам автор в даній праці.

Для істориків, на нашу думку, буде цікавим і підхід Б. Лепкого до визначення історичного значення Українського Січового Стрілецтва, яке полягає у наступних положеннях:

- ✓ стрілецьтво посприяло поверненню до життя козацьких традицій, слави Війська Запорозького, зростання національного духу;
- ✓ армія січовиків стала активним учасником бойових дій у Першій світовій війні (“перевела український народ з безмовної жертви війни у оден із її активних чинників”);
- ✓ Українські Січові Стрільці були носіями ідеї соборності українських земель (“військова організація переломила кордон, понесла ідеї українського єднання, спільної національної програми”) [4, 662-663].

З глибоким болем письменника максимально реально описує жахіття 1914 р., які чорним вихором пронесли Галичиною. Смерть, репресії, заборони – ось те, що побачили галицькі українці від російських “визволителів”. Митець відзначив, що найбільшим лихом було те, що “брат пішов на брата”, а втішало його лише одне, “що ці жертви не підуть на марне, що воля України, куплена дорогою ціною, стане добром, якого український народ в будучності не віддасть за ніщо в світі” [4, 663]. На жаль і сьогодні це залишається нашим сподіванням.

Б. Лепкий показав конкретні напрями антиукраїнських заходів російської чорної сотні, які були спрямовані на викорінення усього національно свідомого в Галичині. Каральні акції торкнулись українських шкіл, читалень, товариств, музеїв. Було вивезено “пам’ятники нашої штуки і науки, а також ... митрополита Шептицького та багатьох видніших Українців у глиб Росії й на Сибір...”. Російська адміністрація Галичини на чолі з генерал-губернатором Бобринським проявила себе “гідним” послідовником Валуєва, видавши від 30 вересня 1914 р. розпорядження, яким заборонялось “під карою 3 місяців в’язниці, або 3 тис. рублів продавати українські

книжки...”. Інше розпорядження було доведено до повного абсурду, адже фіксувалось, що “навіть листів українською мовою писати не вільно”. “Таку то волю несли російські об’єдинителі!” – підсумовує Б. Лепкий [4, 664].

Письменник був переконаний, що військові лихоліття несли чималий історичний позитив для українців, розділених кордонами. Взаємний обмін досвідом показав галичанам ганебне становище українців в підросійській Україні. Наддніпрянці, в свою чергу, переконались, “що тут нема кого визволювати” і що це визволення несе насправді нове самодержавне ярмо [4, 664].

Б. Лепкий вважав, що війна зламала кордон для того, “щоб Українці зрозуміли, що вони один народ” і, що їм “не визволювати одні других треба, а спільно добувати волю України” [4, 665].

Можливість здобути самостійну соборну Українську державу з’явилась після падіння обох імперій Російської і Австро-Угорської. Українці усвідомили себе єдиним народом, що “від Сяну по Дін був оден загін, ... розкутий із кайдан, одушевлений...”, готовий, на тверде переконання Б. Лепкого, “довершити діло, за яке згинули мільйони українських борців, поставити українську державу” [4, 665].

Б. Лепкий, як переконаний самостійник з гордістю зазначав, що “після деяких федеративних спроб ідея самостійності побідила”, водночас, він змушений був визнати, що згодом всі колишні помилки державотворення повторилися: “і велика руїна, і гайдамаччина, і брюховеччина, і колишні уособиці та чвари...” [4, 665]. Письменник чітко окреслив причини наших поразок і розчарувань: адже “не було потрібного політичного вишколення, ідея державності не ввійшла була в нашу кість і кров, неволя і кордони оставили на нашому організмі свої пагубні сліди...” [4, 665].

Не дивлячись на поразки і втрати, яких зазнав український народ в період з 1914 по 1921 рр., він “живе, бореться ... і доходить до цього, що в кожному народі найважливіше, до об’єднання народної свідомості” [4, 666]. Б. Лепкий був переконаний, що Україна стане незалежною державою лише тоді,

коли українська ідея отримає підтримку найширших верств українства. “Український народ хоче самостійної України і вона буде” [4, 666].

Таким чином, проаналізувавши внесок Б. Лепкого у справу перевидання “Історії України – Русі” М. Аркаса”, варто відмітити, що він проявив себе як професійний історик: зумів висвітлити у праці новітній період в історії України, спираючись на три функції історичного пізнання: ретроспективну, презентативну і перспективну. Це, на нашу думку, є зразком високої компетенції в історичній науці. Наукова праця Б. Лепкого, яка носить дещо описовий характер, написана з позиції достовірності фактів та історичної правди.

Список літератури

1. Апанович О. Українсько-російський договір 1654 р. Міфи і реальність. – К., 1994. 320 с.
2. Білик Н. Богдан Лепкий життя і діяльність. – Тернопіль: Джура, 2001. – 170 с.
3. Білик Н. Богдан Лепкий та Осип Курилас: до історії взаємин // Збірник праць ТМОНТШ. – Т.1. – Тернопіль, 2004. – 282-289 с.
4. Історія України – Русі з малюнками. Написав Микола Аркас. – Третє видання. – Київ – Лейпціг: Українська накладня, 1920. – 667 с.
5. Лазарович М. В., Лановик Б. Б. Історія України. Навчальний посібник – Друге видання – Київ: Знання – Прес., 2003 – 733 с.
6. Передмова до другого видання // Історія України – Русі з малюнками. Написав Микола Аркас. – Друге видання. – Краків: Накладом О. Аркасової, 1912. – 424 с.